

Modern Arap Romanı Paralelinde Irak Romanına Bir Bakış

Abdullah
Enes
SOYKAN*
Rumeysa
UYSAL**

Öz: Bu çalışma, modern Arap edebiyatının gelişim sürecini edebî türler açısından incelemeyi; bu çerçevede Irak romanının doğuşunu ve gelişimini, öne çıkan yazarlar ve eserleri bağlamında analiz etmeyi amaçlamaktadır. Diğer Arap ülkelerine kıyasla daha geç bir dönemde ortaya çıkan ve çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanan kısa hikâyelerle teşekkülünün ilk adımlarını atan Irak romanının ilk örneği, Süleymân Feydî'nin *er-Rivâyetü'l-İkâziyye*'sidir. 1920'ler ve 30'lara gelindiğinde Mahmûd Aĥmed es-Seyyid ile Irak'ta romanın yükselişinin başladığı söylenebilir. Seyyid'in ilk romanı *fi Sebîlî'z-zevâc* ve ikinci romanı *Mesîru'd-du'afâ'* siyasi ve toplumsal konuları işlemeyle ön plana çıkmaktadır. Ayrıca araştırmamız, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki önemli Irak romancıları ve öne çıkan romanlarını incelemeyi hedeflemektedir. Buna göre İkinci Dünya Savaşı sonrası, Zünnûn Eyyûb gibi yazarlar, İngiliz sömürgeciliğinin Irak üzerindeki etkilerini ele alarak romancılığa katkıda bulunmuşlar, 1940'ların sonu ve 50'lerin başında ise siyasi karışıklıklar roman yazımını olumsuz etkilese de Gâ'ib Tu'mah Fermân ve Fuâd et-Tekerlî gibi yazarlar, romanın derinleşmesine katkıda bulunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Arap Edebiyatı, Modern Arap Romanı, Irak romanı.

An Overview of the Iraqi Novel in Parallel to the Modern Arabic Novel

Abstract: This study aims to examine the development of modern Arabic literature in terms of literary genres; within this framework, it seeks to analyze the emergence and evolution of the Iraqi novel, focusing on prominent authors and their works. Compared to other Arab countries, the Iraqi novel emerged at a relatively later stage, taking its initial steps through short stories published in various magazines and newspapers. The first example of the Iraqi novel is *al-Rivâyah al-İkâziyyah* by Sulaymân Faydî. By the 1920s and 1930s, the rise of the novel in Iraq can be traced to Mahmûd Aĥmad al-Sayyid, whose first novel *Fi Sabîl al-Zawâj* and second novel *Maşîr al-Ėu'afâ'* gained prominence for their engagement with political and social themes. Moreover, this research aims to explore key Iraqi novelists and significant works published after the Second World War. In this context, authors such as Dhunûn Ayyûb contributed to the development of the Iraqi novel by addressing the impact of British colonialism on Iraq. Although the political turmoil of the late 1940s and early 1950s negatively affected novel writing, writers such as Ghâ'ib Tu'mah Farmân and Fuâd al-Takarlî played a crucial role in deepening the Iraqi novel during this period.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Arabic Literature, Modern Arabic Novel, Iraqi Novel.

* Öğr. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, E-Posta: abdullaheness16@gmail.com - ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1758-6223>.

** Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, E-Posta: rumeysa.uysal@erdogan.edu.tr - ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6698-786X>.

Giriş

Modern dönem başlamadan önce Arap dünyası edebiyat, sanat ve fikriyat bakımından oldukça verimli bir dönem geçirmiştir. Özellikle de Abbasi dönemi buna örnek verilmektedir. Zira çeviri hareketlerinin başlaması ve Halîfe Me'mun döneminde Beytül-Hikme'nin kurulması, edebiyatın gelişim seyrini etkilemiştir. Yabancı fikirler ile ilk temas gerçekleşmiş, farklı düşünce sistemleri ile karşılaşmıştır. Nitekim Abbasi devletinden sonra Arap coğrafyasında Türkler, Farslar olmak üzere pek çok farklı etnik yapı nüfus bakımından artış göstermiştir. Bu durum her ne kadar edebiyata çeşitlilik katsa da huzursuzluk ortamına sebebiyet vermiştir. Etnik farklılıkların ortaya çıkmasıyla Arapların üstünlüğünü vurgulayan birtakım eserler telif edilmiştir. Bu eserlere Câhîz (ö. 255)'ın el-Beyân ve't-tebyîn ve Kitâbü'l-Buḥalâ' adlı eserleri örnek gösterilmektedir. İlk eser, Arapların kendi dillerindeki hakimiyeti, dillerinin ne kadar zengin olduğunu ortaya koymuştur. İkincisi ise Abbâsî Devleti'nin ilk yıllarında bir anda zengin olan mevâlînin durumunu ele aldığı eserdir. Bundan sonraki süreçte ise Batı ile temasa geçilecek ve ilmî, fennî, edebî hareketlilik daha da artacaktır.

Batiya coğrafi ve fikrî anlamda en yakın Arap ülkesi olan Lübnan'dır.¹ Lübnan yeni bir medeniyetle temas etmesi açısından öncü sayılmaktadır. Bu temas, Maanoğlu Fahreddin Paşa (ö. 1635) döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde doğuda Avrupa misyon hareketi gerçekleştirilmiş, Roma, Paris vb. Avrupa şehirlerinde Doğudan, özellikle de Lübnan'dan gelen öğrenciler için okullar tesis edilmiştir. Buradan mezun olanlar ise modern kalkınmanın temellerini atmıştır. Modern Arap edebiyatı açısından bir diğer önemli ülke ise Mısır'dır. 1798 yılından sonra Napolyon'un Mısır'a seferi ile Batıyla kültürel anlamda yakınlaşma sürecine girilmiştir. Napolyon, Mısır'a yanında pek çok alim, araştırmacı ve matbaa getirmiştir. Napolyon ile gerçekleşen bu temas, Mısır için Batı ile yakından kurulan ilk temastır. Daha sonrasında Mısır'a matbaanın girmesi ve gazetelerin yaygınlaşmasıyla burada pek çok yenilik gerçekleşmiştir. Nitekim bu süreç modern Arap edebiyatının başlangıcı sayılmaktadır. Napolyon'un Mısır'a girişinden sonra Fransızlar Mısır'da iki yeni okul, bilim akademisi, kütüphaneler ve iki yeni gazete kurmuştur. Bu kuruluşlar; Firavunlara dayanan kültürün ortaya çıkartılması, sanatsal faaliyetlerin ve araştırma ruhunun geliştirilmesi gibi farklı alanlarda pek çok çalışma gerçekleşmesinde önemli rol oynamıştır.²

¹ Ḥannâ el-Fâḥûrî, *el-Câmi' fi târîhi'l-edebî'l-'Arabî el-Edebü'l-'hadîs* (Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1986), 1/9-10.

² Fâḥûrî, *el-Câmi' fi târîhi'l-edebî'l-'Arabî el-Edebü'l-'hadîs*, 1/10,11., Sâlim el-Hamadânî - Fâik Mustafa Ahmed, *el-Edebu'l-'Arabî el-'hadîs, Dirâstu fi şî'rihi ve nesrihi* (İran: Dâru Zeyne'l-'Abidîn, 2014), 1/14.

1805 yılında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'a vali oluşuyla kalkınma ve reform hareketleri devam etmiştir. O, Avrupa ile olan ilişkileri güçlendirmek istemiş ve Avrupa'ya pek çok heyet göndermiştir. Bu heyetlerin başında önemli bir isim yer almaktadır ki o, Rifâ'a Râfî' eş-Tahtâvî (ö. 1873)'dir.³ Kavalalı Mehmed Ali Paşa, askeri ve tıp alanları başta olmak üzere okullar açmış; tercüme, yayın ve gazeteciliği desteklemiştir. Arap dilini, ülkenin resmi dili yapmıştır. Kendisinden sonra da yönetime Hidiv İsmail Paşa getirilmiştir. Hidiv İsmail Paşa da edebiyat alanında gerçekleşen kalkınma hareketini desteklemiştir. Orta ve yüksek dereceli okullar açmasının yanı sıra gazete ve dergilere maddî yardımlarda bulunmuş, Bulak matbaasını ıslah ettirmiş ve Milli Kütüphane, opera ve tiyatrolar kurmuştur. Bunların yanı sıra 1798 yılında Mısır'da eski ve yeni görüşleri savunan iki farklı zihniyet arasında bilim, edebiyat ve sanat alanlarında tartışmalar ortaya çıkmıştır. Kimisi bu dönemde Batı ile kurulan yakın temasa karşı çıkarken kimisi de desteklemiştir. Mezkûr tartışmalar, edebiyat faaliyetlerini canlandırmıştır. Bu dönemde Hidiv İsmail yönetiminde Batı ile temas daha da artmıştır. Edebî anlamda tasnif hareketi başlamış, kitaplar yazılmış, el yazması eserler yeniden düzenlenmiştir.⁴

Modern dönemde dergi ve gazete yayıncılığı 1828 yılından sonra oluşumunu tamamlamıştır. Nitekim modern dönemdeki ilk gazete Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın girişimleriyle 1828 yılında çıkartılan *el-Vakâ'u'l-Mısıriyye*'dir. Sonrasında muhtelif dergi ve gazeteler yayımlanmıştır. Rızkullâh Hâssûn el-Halebî'nin 1855 yılında yayınladığı *Mir'âtu'l-Ahvâl* adlı haftalık dergi buna örnek teşkil etmektedir. Modern anlamda ilk hakiki gazetecilik faaliyeti, Lübnanlılar tarafından gerçekleştirilmiş, 1857 yılında İskender Şelhûb es-Saltana, 1858 yılında Hâfîl el-Hûrî'nin *Hadîkatu'l-Ahbâr*, 1860 yılında Butrus el-Bustânî'nin *Neffru Sûriye* adlı eseri, Fâris eş-Şidyâk (ö. 1887)'in *el-Cevâ'ib* adlı dergisi buna örnek teşkil etmektedir. Gazete ve dergi; edebiyatın gelişmesi, Batının eserlerini nakletme ve yazı üsluplarını genişletme anlamında önemli bir yere sahiptir. Nitekim pek çok kısa hikâye, çeviri, şiir gibi edebî içerikli metinler bu dergi ve gazeteler üzerinden halka ulaşmıştır. Modern dönemin başlarında gazetenin yanı sıra bilimsel ve edebî kuruluşlar da önemli bir yere sahiptir. 1848 yılında Beyrut'ta kurulan *el-Cem'iyyetü's-Sûriyye*, 1882'de Beyrut'ta kurulan *el-Mecma'u'l-'ilmiyyü's-Şarkî*, 1932 yılında Kahire'de kurulan *Mecma'u'l-Luğati'l-Arabiyye* mezkûr kuruluşlara örnek teşkil etmektedir. Bu kuruluşların temel gayesi Arap dili ve edebiyatını

³ Rifâ'a Râfî' eş-Tahtâvî, Fransa'ya gönderilen ilk grubun başkanlığını yapmıştır. Orada Fransızca öğrenmiştir. Döndüğünde Mehmed Ali Paşa'nın tercümanlığını yapmış daha sonrasında Tercüme Okulu'na müdür olarak tayin edilmiştir. İlk yerli ve devlet gazetesi olan "el-Vekâiu'l-Mısıriyye" adlı derginin kurulmasında önemli bir role sahiptir. Mevâiki'u'l-Eflâk fî Ahbârî Telimâk adındaki çevirisi Fransızcadan Arapçaya çevrilen ilk eser olması hasebiyle modern Arap edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Daha fazla bilgi için bk. Ahmet Kazım Ürün, *Modern Arap Edebiyatı* (İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2018), 16,17.

⁴ Fâhûrî, *el-Câmi' fî târîhi'l-edebî'l-Arabî el-Edebü'l-hadîs*, 1/12.

canlandırmak, dili muhafaza etmek, modern hayatı ve çağın ihtiyaçlarıyla uyum sağlaması için dili geliştirmektir. Gazeteden sonra modern dönemi besleyen bir diğer kaynak ise nakil ve tercümelerdir.⁵

Nakil ve tercüme faaliyeti, Arap edebiyatının kalkınma döneminde ortaya çıkmıştır. Dönemin edebiyatçıları, dünya edebiyat mirasını Arap edebiyatına aktarması ve Arap edebiyatındaki müktesebatın da dünya dillerine aktarılması hasebiyle nakil ve tercüme hareketine önem vermiştir. Nitekim bu edebî faaliyet, Arap yazarlarının önünde geniş ufuklar açmış ve dünya edebiyatını tanıma fırsatı sunmuştur. Bu edebî faaliyetin önde gelen eseri; Gabriel Sionita'nın Latinceye çevirdiği Mes'ûdî'nin *Nüzhetu'l-mıştâk fî zikri'l-emsâr ve'l-âfâk* adlı eseridir. Ayrıca İbrâhîm el-Hâkîlânî, Fransa'da üniversitede Arap dili eğitimi almış, saray tercümanı olmuş, Latince Arapça sözlük yazmış, pek çok Arapça eseri farklı dillere tercüme etmiştir. Böylece Araplar diğer kültürlerle temas etmiş olduğu kadar modern ve klasik Arap edebiyatı da dünyaya açılmıştır. Ta'rîb ve yabancı eserlerin Arapçaya tercümesi özellikle Lübnan ve Mısır'da gerçekleşmiştir. Bu dönem, Mısır'da Hidiv İsmail Paşa'nın dönemine denk gelmektedir. Bu sebeple bu edebî faaliyetler destek görmüştür. Yabancı kaynaklardan tiyatro alınıp geliştirilmiş ve edebiyatçıların performanslarını sergileyebileceği bir opera salonu inşa edilmiştir. Roman ve hikâye özellikle bu dönemde gelişim göstermiş ve dünya edebiyatında önde gelen yazarların eserleri tercüme edilmiştir. Bunun sonucunda da modern Arap edebiyatı ana hatlarıyla oluşumunu tamamlamıştır.⁶

1.Modern Arap Edebiyatında Edebî Türler

Arap Tarihçisi Şevkî Dayf (ö. 2005)'a göre modern Arap dilinde ortaya çıkan edebi türler; makale, hikâye ve tiyatrodan oluşmaktadır. Bu bölümde de değineceğimiz gibi modern Arap edebiyatında romanın oluşumu hikâye sanatı ve onun da öncesi olan makâmât sanatıyla özdeşleştirilmektedir. Nitekim roman sanatının nasıl ortaya çıktığının ve gelişim seyrinin daha iyi anlaşılması için bu bölümde edebî türler içerisinde yalnızca hikâye ve roman sanatına yer verilecektir.

1.1 Modern Arap Edebiyatında Hikâye

Arapçadan Türkçeye geçen "kıssa" kelimesi Arapçada tam olarak hikâyeyi karşılamamaktadır. Araplar daha çok kısa romanlar için "kıssa", kısa hikâyeler içinse "uqşûşa" terimini kullanmaktadır. Lakin her iki terim de hikâye sanatı "el-fennu'l-kısaşı" başlığı altında değerlendirilmektedir.⁷ Nitekim ilk

⁵ Fâhûrî, *el-Câmi' fî târîhi'l-edebî'l-'Arabî el-Edebü'l-ḥadîs*, 1/13.

⁶ Fâhûrî, *el-Câmi' fî târîhi'l-edebî'l-'Arabî el-Edebü'l-ḥadîs*, 1/18,19.

⁷ İsmail Edhem - İbrahim Nâcî, *Tevfîk el-Hakîm* (Kahire: Müessesetü'l-Hindâvî li't-Ta'lim ve's-Sekâfe, 2011), 11.

dönemlerde roman için Arapçada “el-kıssatü’t-tavîle” terimi kullanılmıştır. Bu da kışşa kelimesinin kuşatıcı bir kavram olduğuna işaret etmektedir. Modern Arap edebiyatında hikâye sanatı, makâmât ve hamâsi hikâyelerden oluşan - bunlara *Binbir Gece Masalları* örnek verilebilir- kadim Arap edebiyatından beslenmekle birlikte daha çok Batı edebiyatından etkilenmiştir. Öyle ki ilk dönemlerde bazı edebiyatçılar, kısa hikâyeleri Arapçaya Batıdan tercüme etmekle yetinmiştir.⁸ Lakin çıkış yeri ne olursa olsun mahiyeti bakımından kısa hikâye, romanın temellerini atan edebî bir sanattır.

Bu sanat dalı, 20.yy. başlarında tercüme hareketiyle başlamış, Birinci Dünya Savaşı sırasında kurulan el-Medresetü'l-Hadîse grubunun çalışmaları sayesinde oluşum dönemini başarıyla tamamlamıştır.⁹ 1920 sonrasında da olgunluk ürünlerini vermeye başlamıştır. Hikâye, oluşum bakımından üç döneme ayrılmaktadır. Birinci dönem, kadim Arap edebiyatı etkisinde kalınan hikâyecilik dönemidir. İkincisi, Arap hikâyeciliğinin kadim hikâyecilik üslubundan özgürleştiği ve Batı Edebiyatına yöneldiği dönemdir. Üçüncüsü ise Arap hikâyeciliğinin Batı Edebiyatı etkisi altında kaldığı dönemdir. Birinci dönem, kalkınma döneminin sonlarına denk gelmektedir. Bu dönemde Batı ile ilk kez temasa geçilmiş, Batıya heyetler yollanmış ve edebiyatına dair bazı örnekler incelenmiştir. Böylece modern hikâyeciliğin temelleri atılmıştır ki hikâye sanatının modern anlamda öncüsü, Selîm Butrûs el-Bustânî (ö. 1883) sayılmaktadır. Bu döneme, Maḥmûd Sâmi el-Bârûdî (ö. 1904), Muḥammed İbrâhîm el-Muvaylihî (ö. 1930), Emîn er-Reyhânî (ö. 1940), ‘Abdû'l-Mesîḥ Ḥaddâd (ö. 1963) gibi yazarlar da örnek gösterilmektedir. Nitekim el-Muvaylihî, modern Mısır hikâyeciliğini düşünen ilk kişidir. el-Muvaylihî'nin makâme¹⁰ türünde yazdığı *Hadîşu İsâ b. Hişâm* adlı eseri ve Ḥâfız İbrâhîm'in *Leyâlî Saṭfîḥ* adlı eseri önemli bir yere sahip olmakla makâme türünden öyküye geçişi nitelemektedir. İkinci dönem, Avrupa ile bağların kuvvetlendiği dönemdir. Üçüncü dönem ise Batı Edebiyatı etkisinin en yoğun olduğu dönemdir. Bu dönemde; Muştafâ Luṭfî el-Menfelûṭî (ö. 1924), Maḥmûd Teymûr (ö. 1973), Tevfîk el-Ḥakîm (ö. 19879), İbrâhîm el-Mâzinî (ö. 1949) gibi yazarlar etkili olmuştur.¹¹

Modern Arap hikâyeciliği denilince akla gelen önemli yazarlardan biri de el-

⁸Edhem - Nâcî, *Tevfîk el-Hakîm*, 11.

⁹Hüseyin Yazıcı, “Hikâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 17/481.

¹⁰Makâme, Arap edebiyatında edebî bir tür olarak bir toplantıda anlatılan, genellikle bir oturma bulup daha çok dilencilerin maceralarını konu edinen eğitici ya da eğlendirici özelliği bulunan yazı türüdür. Bu türün belli başlı özellikleri yazarın hayali bir kişinin ağzından olayları anlatması konusunun basit, üslubunun olması atasözleri ve hikmetli sözler içermesidir. Makâme türünü edebiyata sokan ilk kişinin Bedüzzaman el-Hemedânî olduğu konusunda görüş birliği vardır. Daha fazlası için bk. Rahmi Er, *Bedü'z-Zamân El-Hemezânî ve Makâmeleri* (Ankara: Hece Yayınları, 2020), 35.

¹¹Maḥmûd Teymûr, *Nüşû'u'l-kışşa ve teṭavvuruḥâ*, 1936, 45,48.

Menfelûti'dir. Fransız J. J. Rousseau ve Victor Hugo gibi yazarların etkisinde kalmıştır. Hikâyeleri, ortak duygusal bir dille yazılmıştır. Romantizm akımından etkilenmiş, toplumsal sorunları işlemiştir. Modern hikâye temalarının, Doğudaki hayatın gerçeklerinden alındığı fark edilmektedir. el-Menfelûti'nin *el-'Aberât* ve *en-Nazarât* adlı eserleri Doğu insanının ve yaşadıklarının güzel birer anlatımıdır. Bunun dışında bu dönemde bazı yazarların Batı etkisiyle yazım üslubunda ifade güzelliği, üslupta zarıflığı ön planda tuttuğu fark edilmektedir. Bunlara Tâhâ Hüseyin (ö. 1973) ve Muhammed Hüseyin Heykel (ö. 1956) gibi yazarlar örnek verilmektedir.¹²

1.2 Modern Arap Edebiyatında Roman

Modern Arap edebiyatının ne zaman başladığı ve Modern Arap romanının ne zaman doğduğu konusunda farklı iki görüş bulunmaktadır. Birincisi, bu edebiyat türünün geleneksel hikayelerin, özellikle de makâme sanatının doğal gelişimiyle ortaya çıktığı görüşüdür. Nitekim edebiyatçılar modern kalkınmanın başlarında eski kültürü incelemiş ve referans almıştır. Nâşîf el-Yâzicî (ö. 1871), Harîrî'yi tamamiyle taklit ettiği 60 makâmesini içeren *Mecma'u'l-Bahreyn* adlı eserini bu üslup üzere kaleme almıştır. Hakeza Fâris eş-Şidyâk da makâmat türündeki *es-Sâk 'ale's-sâk fîmâ hüve'l-fâryâk* adlı eserini el-Harîrî ve el-Hemedânî'den etkilenecek yazmıştır. Bu alanda bir diğer önemli isim olan Muhammed el-Müveylîhî, *Hadîşü 'İsâ b. Hişâm* adlı eserinde roman sanatını geleneksel kalıptan çıkarmış ve yeni bir yöntem izlemiştir. Müveylîhî, mezkûr eserinde Avrupa roman sanatından istifade etmiş ancak ifade tarzında klasik makâme türünden kopmamıştır.¹³

İkinci görüş ise roman sanatının kadim edebiyatta bulunmadığını, Batıda ortaya çıkan modern bir sanat dalı olduğudur. 1870'li yıllarda Batıdan yapılan tercümelerin artmasıyla Araplar bu sanat dalıyla tanışmıştır. Arapçaya Fransızca ve İngilizceden pek çok roman çevrilmiş, bu çeviriler ise Arapların roman sanatını tanımasını ve bu alana ilgi duymalarını sağlamıştır. el-Menfelûti, roman çevirisi hususunda önde gelen isimlerden biri olmuş, Fransızcadan pek çok çeviri yapmıştır. Yaptığı çevirilerde eserin bütünlüğünü bozmadan bazı ilaveler yapmış, kendi ifade kalıplarını kullanmıştır. Bu dönemde bir yandan Batıdan romanlar çevrilirken bir yandan da Batıda yaşayan Arap edebiyatçıları romanlar yayımlamıştır. Nitekim Corcî Zeydân (ö. 1914), yaklaşık çeyrek yüzyıla yayılan bir süreçte kaleme aldığı tarihî romanlarını yayımlamaya bu dönemde başlamıştır. Lakin edebiyat eleştirmenleri, Arap dünyasında yazılan ilk gerçek romanın Muhammed Hüseyin Heykel'in 1911 yılında kaleme aldığı *Zeyneb* adlı roman olduğu hususunda fikir birliğine varmıştır. Roman; sosyolojik olması ve Mısır

¹²Ürün, *Modern Arap Edebiyatı*, 10,11.

¹³Sâmî Yûsuf Ebû Zeyd, *el-Edebu'l-'Arabî el-ḥadîs (en-Nesr)* (Ürdün: Daru'l-Masîra, 2015), 1/201.

halkının yaşamını özellikle de Mısır köylerindeki yaşamı, görenekleri anlatması hasebiyle ayrı bir önem kazanmıştır. Cibrân Halîl Cibrân (ö.1931), 1912 yılında *el-Ecnihatü'l-mütekessire* adlı romanını yayımlamıştır. Bu roman, Arap edebiyatında romantik bakış açısıyla yazılan ilk romandır. Aynı dönemlerde Lübnan'da Süleyman el-Büstânî gibi edebiyatçılar tarafından roman yazımı üzerine denemeler yapılmış lakin bu denemeler, edebî olgunluk açısından yeterli seviyeye ulaşamamıştır.¹⁴

2. Modern Arap Romanının Gelişim Seyri

Roman sanatında ilk örneklerin görülmesinden sonra Tâhâ Hüseyn, Tefîk el-Hakîm, Maḥmûd Teymûr gibi önemli edebiyatçılardan pek çoğu roman sanatına katkıda bulunmuş ve bu sanatı geliştirmiştir. Tâhâ Hüseyn, 1929 yılında ilk otobiyografik eseri olan *el-Eyyâm'*ı ardından *Du'â'ü'l-kerevân* adlı eserlerini yayımlamıştır. Diğer bir önemli yazar olan Tefîk el-Hakîm, 1933 yılında *'Avdetü'r-rûḥ* adlı romanını sonrasında ise otobiyografik romanları olan *Yevmiyyâtü nâ'ib fi'l-eryâf* (1937), *'Uşfûr mine's-şark* (1938) ve *Sicnû'l-umr* (1964) adlı romanlarını yayımlamıştır. Böylece edebiyat 1940'lardan itibaren seçkin bir konuma sahip olmaya başlamış ve romanlarda konu çeşitliliği artmıştır. Mısır tarihi, İslam ve kadim Arap tarihi, romantizm, sosyolojik problemler bu konulardan bazılarıdır. Nitekim Mısırlı yazar Yûsuf es-Sibâ'î (ö. 1978), *İnnî Râḥile* adlı eseriyle romantizmi en iyi ele alan yazarlardan olmuştur. Sonraki dönemlerde *Beyne'l- Kaşreyn*, *Kaşru's-Şevk* ve *es-Sukkeriyye* adlı üçlemesi (sülâsiyye) bulunan ve Nobel edebiyat ödülünü kazanan Necîb Mahfûz (ö. 2006), sosyal problemleri işleme hususunda öncü isimlerden biri haline gelmiştir. Sosyolojik roman özellikle de 1952 ayaklanmasından sonra kendini göstermiş, sonraki nesilleri de etkilemiştir. Öyle ki yeni akımları filizlendirmiştir. Modern dönem romancılarından olan Tefîk Yûsuf 'Avvâd (ö. 1989), 1939 yılında *er-Ragîf* adında bir eser yazmış ve eserinde sosyalist gerçekçiliği ele almıştır. Modern Arap romanının önemli isimlerinden biri olan Mihâîl Nuayme (ö. 1988), *Liḳâ'* adlı romanında olduğu gibi hayal ile gerçeği mezceden romanlar kaleme almıştır. Nitekim romanlarında varoluşu simgeleyen motiflere bolca yer vermiştir.¹⁵

Roman sanatı, işlenen konular ve benimsenen edebî akımlar bakımından ülkeden ülkeye farklılık göstermiştir. Bu ülkelerden en erken dönemlerde roman sanatında kendini gösteren Mısır olmuştur. Kısa öykücülükte ilk eserlerin yayımlandığı ülke olması roman sanatının Mısır'da hızla gelişim göstermesini sağlamıştır. İlk romanın Mısır'da yayımlanması, Nobel ödülünü alan Necîb Mahfûz'un Mısırlı olması, Mısır'ın bu sanat dalında ne kadar ileri

¹⁴Ebû Zeyd, *el-Edebu'l-'Arabî el-ḥadîs (en-Nesr)*, 1/202.

¹⁵Ebû Zeyd, *el-Edebu'l-'Arabî el-ḥadîs (en-Nesr)*, 1/203.

bir noktaya vardığının göstergesidir.¹⁶

Roman sanatının gelişim gösterdiği bir diğer ülke ise Lübnan'dır. Siyasi çekişmeler ve edebiyatçıların göç etmesi sebebiyle roman sanatında Mısır'dan daha geç gelişim göstermiştir. Nâşif el-Yâzicî (ö. 1906)'nin *Mecma'u'l-Bahreyn* adlı eseri roman sanatının Lübnan'daki ilk örneğini teşkil etmektedir. Onun izinden giden Fâris eş-Şidyâk ise eserleriyle roman sanatını daha üst bir seviyeye ulaştırmıştır. Bu alandaki ilk eserler edebî zevkten yoksun olup daha çok halkın eğitim seviyesini yükseltmek amacıyla kaleme alınmıştır. Selim el-Büstânî, *el-Hıyâm fî Cenâni's-Şâm, Esmâ, Sâmiyye* adlı çalışmalarıyla bu tür eserlerin verilmesinde öncülük eden edebiyatçılarıdır. Romanlarında sosyal problemleri ele almıştır. Lübnan'da sıklıkla ele alınan bir diğer roman türü ise tarihsel romandır. Bu roman türünün Lübnan'daki öncüsü Corcî Zeydân'dır. *el-Memlûkû's-şârid, Fetâtü Gassân, 'Azrâ'ü Kureyş Zeydân*'ın bu alanda verdiği eserlerden bazısıdır.¹⁷

Araştırmacılar ve eleştirmenler, roman sanatının Suriye'de 1930'lu yıllarda çıktığı hususunda uzlaşmış ve ilk edebî romanın Şekîb el-Câbirî (ö. 1996)'nin *Nehem* adlı romantik romanı olduğunu belirtmişlerdir. 1946'da Suriye'nin bağımsızlıktan sonra ise akımlar ve konular farklılık göstermeye başlamış ve gerçekçilik akımı yayılmıştır. Suriye'deki yaşam objektif bir şekilde romanın konusunu teşkil etmiştir. Suriye edebiyatının kadın yazarlarından olan Vidâd Sekâkinî (ö. 2001), belgesel gerçekçiliği eserlerinde sıklıkla kullanmış, sosyal problemlerden bolca bahsetmiştir. *el-Hubbu'l-Mahrem* eseri, belgesel gerçekçiliği kullandığı önemli eserlerinden biridir.¹⁸

Filistin'de ise roman, daha çok Filistin davasını konu almış, bunun dışındaki konulara ise nadiren yer verilmiştir. Nebîl Hûrî (ö. 2002), *Haratu'n-Naşârâ, Cibrân İbrahim Cibrân, Şurâh fî leyl tavîl, Gassân Kenfânî* (ö. 1972), *Ricâl fî's-şems* ve *'Â'id ilâ Hayfâ* gibi eserler Filistin'e geri dönülmesi gerekliliği, Filistin davası, 6 gün savaşları gibi konuları sıklıkla işlemişlerdir.¹⁹

Ürdün'de roman sanatı, komşu ülkelere kıyasla daha geç dönemlerde ortaya çıkmış, bu alanda çok fazla çalışma yapılmamıştır. Öyle ki 1948 yılına kadar sadece iki esere rastlanılmaktadır. İlki Şükrî Şa'şa' (ö. 1963)'in *Zikrayât*, ikincisi ise 'Abdulhâlim 'Abbâs (ö. 1979)'in *Fetât min Filistîn* adlı eseridir. Daha sonrasında ise yaşadığı dönemde Ürdün'ün en iyi yazarı olarak bilinen 'İsa en-Nâ'ûrî (ö. 1985)'nin kaleme aldığı *Beyt verâ'e'l-Hudûd, Cîrâh Cedîde* ve *el-*

¹⁶Sabrî Hâfiz, "Modern Arap Kısa Öyküsü I", çev. Azmi Yüksel, *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 3/10 (2003), 79-81.

¹⁷Ebü Zeyd, *el-Edebu'l-'Arabî el-hadîs (en-Nesr)*, 1/205.

¹⁸Adnan Arslan, "Modern Arap Romanı ve Siyaset İlişkisi Bağlamında 'Şakkatu'l-Hurriye' Romanı", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2018), 141-143.

¹⁹Ebü Zeyd, *el-Edebu'l-'Arabî el-hadîs (en-Nesr)*, 1/206.

'*Avde mine's-Şimâl* adlı eserleri yayımlanmıştır.²⁰

Suudi Arabistan'da roman sanatı, eğitim reformunun geç gerçekleşmesi sebebiyle modern dönemde ancak ortaya çıkabilmiş, romanlarda çoğunlukla toplumsal konulara yer verilmiştir. Hâmid ed-Demenhevrî (ö. 1965), *Semenü't-tağhiye* ve *Merrat el-Eyyâm* adlı eserleriyle roman sanatında öncü şahsiyetlerden biri haline gelmiştir. Sonrasında Gâzî 'Abdurrahmân el-Kuşaybî (ö. 2010), *Şekkatu'l-hurriyye* adında siyasal ve düşünsel gelişmelere yer veren eserini kaleme almıştır. *el-'Uşûriyye*, *Ebu Şellâh el-Beremâ'î*, *Se'âdetü's-sefir* eserlerinden bazısıdır.²¹

Kuzey Afrika'da bulunan Arap ülkelerinden Tunus, Fas, Cezayir gibi ülkeler aynı şekilde roman sanatının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Daha çok Fransız yazarlardan etkilenmiş ve bağımsızlık teması işlenmiştir. Tunus, bu ülkeler arasında önemli bir konuma sahiptir. Çünkü ilk roman 'Alî ed-Dû'acî (ö. 1949) tarafından *Cevle beyne hânâti'l-baħri'l-esved* adıyla 1935 yılında yazılmıştır ki bu tarih modern Arap romancılığı için oldukça erken bir tarihtir. Sonrasında Maħmûd el-Mes'ûdî (ö. 2004) gelmektedir ki Tunus'un en başarılı romancılarından sayılmaktadır. *es-Sudd*, *Mevlidu'n-Nisyân* önemli eserlerinden bazısıdır. Cezayir'de eṭ-Ṭâhir Vaṭṭâr (ö. 2010), *ez-Zilzâl*, *el-Havâdiş ve'l-kaşr*; Fas'ta 'Abdulkerîm Gâllâb (ö. 2006), *Defennâ el-mâdî*, *el-Mu'allim 'Alî* gibi eserleriyle roman sanatının öncü isimlerinden sayılmaktadır.²²

3. Modern Arap Edebiyatında Irak Romanı

Irak, eski çağlardan beri çeşitli medeniyetlere beşiklik etmiş ve İslam dünyasının önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri olmuştur. Bu zengin tarihsel arka plana rağmen, modern edebiyat türü olan romanın Irak'ta ortaya çıkışı, Mısır, Suriye ve Lübnan gibi diğer bölge ülkelerine kıyasla daha geç bir dönemde gerçekleşmiştir. Bu bölümde Irak romancılığının ortaya çıkışı ve gelişim süreci ele alınacaktır.

3.1. Irak Romancılığının Doğuşu

Arap dünyasında romanın oluşumunun makâme türü eserlerin gelişmesiyle ilişkilendirilmesi, Irak romanının doğuşuyla ilgili sorulara verilen cevaplardan biri olarak öne sürülebilir. Irak romanının, makâme geleneğinin devamı niteliğinde tabii bir şekilde geliştiği görüşünü destekleyen önemli örneklerden biri Ebû's-Senâ el-Âlûsî (ö. 1270/1854)'nin gençliğinde kaleme aldığı makâmesidir. Manzum hikâye biçimindeki bu eser, 1855 yılında Kerbela'nın

²⁰Ebû Zeyd, *el-Edebu'l-'Arabî el-ḥadîs (en-Nesr)*, 1/207.

²¹Ebû Zeyd, *el-Edebu'l-'Arabî el-ḥadîs (en-Nesr)*, 1/207.

²²Derya Kaya, *Modern Tunus Edebiyatında Kısa Öykü ve 'Alî ed-Dû'acî (1909-1949)'nin Sehirtu minhu Ellayâlî Adlı Öykü Koleksiyonunun Tahlili* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 33,34; Ebû Zeyd, *el-Edebu'l-'Arabî el-ḥadîs (en-Nesr)*, 1/208.

küçük bir matbaasında basılmıştır. Ancak Âlûsî'nin eseri, klasik makâmâtta farklı olarak bir hikâyeci anlatısı formunda tasarlanmamıştır. Beş ayrı makâmeden oluşan eserin ilk bölümü Âlûsî'nin evlatlarına mektup niteliğinde olup diğer üçünde kendi hayatını, çalışmalarını ve hayatta karşılaştığı zorlukları anlatır. *Sec'u'l- kameriyye fi rub'i'l-'umriyye* olarak başlıklandığı beşinci makâmesi ise her ne kadar sec'îli bir üslupla kaleme alınsa da klasik makâmelerden farklı tarzda olması, otoriteyi ve Irak toplumunun bazı kesimlerindeki yozlaşmayı sembolik bir hikâye üzerinden eleştirmesi yönüyle romana benzetilmektedir.²³

Esasen Irak'ta *rivâye/roman* teriminin ortaya çıkışı, 1908 yılında *Sadâ Bâbil* gazetesinde yayımlanan *Rivâyetü el-'adlî esâsü'l-mülk (Adalet Mülkün Temelidir Romanı)* isimli kısa romanla olmuştur.²⁴ Ayrıca çeşitli dergilerde makale formunda yazar isimleri açıklanmadan yayınlanan yazıların, romanın öncüsü sayılabilecek hikâye türünün oluşmasında ve yaygınlaşmasında ilk adımlar olduğunu belirtmek gerekir. 1910 yılında *Tenvîrü'l-efkâr* dergisinde yayımlanan *Rû'yâ 'Arabiyye (Arap Rüyası)* serisi ve yine aynı yıl *el-'Ulûmu'l-'Irâkıyye* dergisinde yayımlanan *Fetâtü Bağdâd (Bağdatlı Kız)* ve *el-Evhâm (Kuruntular)* serileri buna örnek gösterilebilir.²⁵

Irak'ta romanın oluşum ve gelişim sürecinin, toplumsal ve siyasi dönüşümlerin ülkenin edebiyatına yansımalarını daha net ortaya koyan iki ana dönemde incelenmesi önem arz etmektedir. İlk dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarından İngiliz mandası altına girildiği siyasi dönemi kapsamaktadır. Nitekim bu süreçte şekillenen edebiyat ürünlerinde toplumsal değişim ve milli kimlik gibi konuların öne çıktığı görülmektedir. İkinci dönem ise İkinci Dünya Savaşı ve sonrası dönemi kapsar. Bu dönemdeki romanlar da güncel politik sorunlara ve siyasi ve toplumsal dönüşüme odaklanmaktadır.

3.2. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Irak'ta Roman

Kimi araştırmacılar Süleymân Feydî'nin *er-Rivâyetü'l-îkâziyye (Uyanış Romanı)* (1919)'adlı eserini Irak'ta modern nesrin ilk örneği olarak kabul eder. Eser tiyatro ve roman türleri arasında bir yerde durmasına rağmen, tam anlamıyla her ikisine de dahil edilemese de makâme türünün etkilerini üzerinde taşıdığı açık bir gerçektir.²⁶ Feydî'nin bu “uyanış” romanı, ana karakter olan kötü huylu Bâkil'in, arkadaşı ve okul müdürü tarafından hikmetli sözler ve şiirler okunarak

²³Haytham Bahoora, “Iraq”, *The Oxford Handbook of Arab Novelistic Traditions*, ed. Wail S. Hassan (New York: Oxford University Press, 2017), 247; Ömer et-Tâlib, *el-Fennu'l-kaşâşî fi'l-'edebi'l-'Irâkıyyi'l-ḥadîş* (Bağdat: Mektebetü'l-Endelüs, 1971), 28.

²⁴Necm 'Abdullah Kâzım, “Mukaddime li-dirâsâti'r-rivâiyyeti'l-'Irâkıyye”, *el-Eklâm*, (1986), 159-173.

²⁵Daha ayrıntılı bilgi için bk. et-Tâlib, *el-Fennu'l-kaşâşî fi'l-'edebi'l-'Irâkıyyi'l-ḥadîş*, 14.

²⁶et-Tâlib, *el-Fennu'l-kaşâşî fi'l-'edebi'l-'Irâkıyyi'l-ḥadîş*, 34.

ıslah edilmesi çabasını anlatmaktadır. Hikâye görgü kuralları, hijyen, vatan sevgisi ve benzeri çeşitli konularda halkı eğitmek ve kültür kazandırmak amacıyla oldukça didaktik bir tarzda yazılmıştır. Karakterlerin isimlerinde dahi bu didaktik üslup kendini göstermiştir. “İyi” ve “doğruyu gösteren” karakter, Hz. Musa’ya yol göstermesi ile bilenen Hızır ismiyle özdeşleşmiştir. Hızır karakterinin arkadaşı ve sıklıkla ayetlerden alıntı yapan karakterin Yakzân (dikkatli/ölçülü), okul müdürünün de el-Mûkiz (insanları uyandıran) olarak isimlendirilmesi elbette yazarın öğretme amacının sonuçları olarak okunabilir. Diğer yandan kötü karaktere basit ve gülünç bir isim verilmiş (Bâkil:fasulye yemeği) ve hikâyenin sonunda Saîd (mutlu) ismini alarak tamamen ıslah olduğu ispatlanmıştır.²⁷ Söz konusu eser, her ne kadar rivâye/roman ismiyle anılsa da kelimenin tam anlamıyla bir roman olduğundan bahsedilemez. Zira Feydî’nin amacı da bir roman yazmaktan ziyade didaktik bir toplumsal eleştiri ortaya koymaktır. Ancak, bu eseri kategorize etmedeki kafa karışıklığının sebebi, yazarın hem tiyatro hem de nesir üslubunu kullanması olarak gösterilebilir.²⁸

Irak’ta öykü ve romanın gelişmesinde öncü isimlerden bir diğeri şüphesiz Maḥmûd Aḥmed es-Seyyid (1903-1937)’dir. Seyyid, dedesi ve babası hoca olduğu için dini bir çevrede yetişmiş, ilköğrenimini Osmanlı okullarında tamamladıktan sonra mühendislik okuluna başlamış ancak oradan ayrılarak öğretmen okuluna devam etmiştir.²⁹ 1919 yılında Hindistan’a gitmiş ve bir yıl orada kaldıktan sonra ülkesine dönerek kendisini okumaya ve araştırmaya adanmış, ayrıca çeşitli gazetelerde yazılar yazmaya başlamıştır. Klasik ve modern Arap edebiyatına hâkim olmasının yanında Rus ve Türk edebiyatının da sıkı takipçisi olmuştur. Türkçe bilen Seyyid, Türk edebiyatını orijinalinden okurken Arapça tercümesini bulamadığı bazı Rus klasiklerini de Türkçesinden okumaktaydı.³⁰ Onun *fi Sebîlî’z-zevâc (Evlilik Yolunda)* adlı eserinin, modern Irak edebiyatında ilk roman örneği olduğu konusunda araştırmacılar hemfikirdir. Aynı zamanda söz konusu eser, Irak roman tarihinin gelişim sahnesinde önemli bir sembol olarak karşımızda durmaktadır. Doğudaki evlilik sorununu merkezine alarak toplum geleneklerini eleştiren ve kadın haklarına dair mesajlar içeren roman Hindistan Mumbai’de geçmektedir. Yazarın romanında Hindistan’ı seçme sebebi, orada geçirdiği bir yıl sonucunda dönemin Hindistan şartları ile Irak şartları arasında benzerlikler görmesi ve İngiliz sömürgeci güçlerinin Irak’ı iktisadi ve idari olarak İngiliz Hindistan’ında

²⁷Fabio Caiani - Catherine Cobham, *The Iraqi Novel Key Writers, Key Texts* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013), 4.

²⁸Tartışmanın ayrıntıları için bk. et-Tâlib, *el-Fennu’l-kaşâf fi’l-edebî’l-’Irâkiyyi’l-ḥadîş*, 66.

²⁹Fuat Daş, “İraklı Yazar Maḥmûd Aḥmed Es-Seyyid’in Beddâi El-Fâyiz Adlı Öyküsünün Tahlili”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Uluslararası Filoloji ve Çeviribilim Dergisi* 2/2 (2020), 199-213.

³⁰Cemil Sa’îd, *Nazarât fi’t-teyyârâtî’l-edebîyyeti’l- ḥadîşe fi’l-’Irâk* (Ma’hedü’d-dirâsâtî’l-’Arabîyyeti’l-’alemiyye, 1954), 10.

görevli bir yüzbaşına tevdi etmesi olarak yorumlanmaktadır.³¹ Söz konusu roman, klasik aşk hikâyelerinin sonlandığı gibi mutlu sonla bitmeyen, dış etkenlerin beraber olmalarına izin vermediği iki sevgilinin hikâyesini anlatmaktadır. Mutsuz bir sonla biten aşk hikâyesi senaryosu, iki dünya savaşı arasında Mısır'da yazılan romanlarda da kendini göstermektedir. Bunun sebebi, yazarların Arapçaya henüz tercüme edilen Alexandre Dumas'ın *Kamelyalı Kadın* (1848)'ından ve Goethe'nin *Genç Werther'in Acıları* (1774)'ndan etkilenmeleri olarak okunabilir.³²

Seyyid, 1922'de ikinci romanı *Meşîru'd-đu'afâ* (*Zayıfların Akıbeti*)'yı yayınlamıştır. Bu romanında Osmanlı ordusunda asker İbrahim, Türk bir komutan, onun kız kardeşi Zehra ve diğer karakterler üzerinden yoksulluk, sosyal sınıf ve sömürü ilişkisini konu edinmiştir.

Seyyid'in ilk hikâye ve romanları üslup bakımından oldukça zayıf olmasının yanında dil ve yazım hataları barındırmaktaydı. Ayrıca konuları da son derece klişe ve bir kısmı da hayalî meselelerdi.³³ Bu nedenle onun daha başarılı sayılan romanı 1928 yılında yayınladığı *Celâl Hâlid*'dir. Zira yazar kendini geliştirmiş, Batılı pek çok yazarı okumuş, Tolstoy ve Dostoyevski gibi Rus yazarlardan etkilenerek hikâyelerinin konularını artık gerçekliğe daha yakın kurgulamaya başlamıştır. Diğer bir ifadeyle, önceki yazılarında hâkim olan romantik konulardan uzaklaşmış ve daha çok Irak toplumunun sorunlarını ön plana çıkaran, karakterleri gerçek hayattan seçilmiş anlatılar sunmuştur. Aslında kendi hayatını anlattığı romanı *Celâl Hâlid*'de bu değişimini "*Yaşadığı olaylar, okuduğu kitaplar ve edindiği tecrübeler genç Hâlid'i değiştirdi*" diyerek özetlemiştir.³⁴

Celâl Hâlid romanı, yirmi yaşında, varlıklı bir aileden gelen bir öğrenci olan başkarakterin Hindistan'a yaptığı yolculuğu ve Irak'a geri dönüşünü konu edinmektedir. Yazar, bir arkadaşının anılarını anlattığını iddia etse de hikâyenin kendi siyasi ve düşünsel gelişimini ortaya koyan bir *oluşum romanı*³⁵ olduğu açıktır. Romanın ilk bölümü üçüncü şahıs ağzından anlatılmış, ikinci bölümü ise kahraman ve arkadaşları arasındaki mektuplardan oluşmaktadır. Baş kahraman Celâl, Kalküta Üniversitesi'nde Türk ve Avrupa edebiyatı derslerine katılır ve ufkunun ne kadar dar olduğunu fark ederek Bağdat'a

³¹et-Tâlib, *el-Fennu'l-kaşâfî fî'l-edebî'l-'Irâkıyyi'l-ħadîs*, 79.

³²Kâzım, "Mukaddime li-dirâsâti'r-rivâiyyeti'l-'Irâkıyye".

³³Sa'îd, *Nazarât fî't-teyyârâti'l-edebîyyeti'l-ħadîse fî'l-'Irâk*, 11.

³⁴Sa'îd, *Nazarât fî't-teyyârâti'l-edebîyyeti'l-ħadîse fî'l-'Irâk*, 14.

³⁵ Bildungsroman (oluşum romanı): Bir insanın akıl ve duygu gibi manevi yeteneklerinin işlenişini, bu oluşuma katkısı olan maddi ve manevi etmenleri, geçirilen aşamaları, sonunda da ulaştığı kişiliği konu alan roman çeşididir. Karakterin manevi dönüşümünü ve olgunlaşmasını ortaya koyar. XVIII. Yüzyılda Almanya'da ortaya çıkmıştır. Daha fazla bilgi için bk. Tuğçe Coşkun, *Oluşum romanına üç örnek: El Secreto de las Fiestas, Días de Reyes Magos, Cevdet Bey ve Oğulları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 5.

dönünce ciddi bir edebî-felsefî okuma programına başlar. Kasım Emin (1863-1908), Şiblî Şumeyl (1850-1917) gibi Arap düşünürlerin yanı sıra Gustave Le Bon (1841-1931), Voltaire (1694-1778), Rousseau (1712-1778) ve Darwin (1809-1882) gibi Batılı düşünürleri okudukça bir zamanlar hayranı olduğu Cibrân Halil Cibrân'ın ve Muştafâ Luţfî el-Menfelûţî'nin romantik ve fantastik yazılarından daha da uzaklaşır.³⁶ Onun zihinsel dönüşümünde, keşiş Swami Vivekananda (1863-1902) gibi birçok Hintli düşünürün konferanslarının derin bir etkisi olmuştur.³⁷

Yazarın üslubunun önceki hikâye ve romanlarına göre daha dengeli bir kimlik kazandığı, cümlelerin düşüncelerle irtibatının güçlendiği ve fasih dilde yazıldığı görülmektedir.³⁸

Modern Irak romancılığının henüz oluştuğu dönemde Enver Şâûl (1904-1984)'u da zikretmek gerekir. Şâûl, Irak'ın Hilla şehrinde Yahudi bir ailede doğmuştur. Bağdat'ta iyi derecede İngilizce ve Fransızca eğitimi veren Yahudi eğitim kurumu olan Alliance okullarında eğitim almıştır. Bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra hukuk eğitimi alarak avukatlık ve gazetecilikle meşgul olmuştur. Onun *Hezeyânu Zevce* ve *el-İmbarâtûr Anû* adlı hikâyeleri bilinmektedir.³⁹ Aynı zamanda bir şair olan Enver'in hikâyelerinde şairane üslup kendini hissettirmekte ve hikâyelerini oldukça akıcı ve sürükleyici kılmaktadır. Ayrıca Şâûl, 1928-1929 yılları arasında *Cerîdetu'l-Âlemi'l-'Arabi* ve *el-Hâşid* başta olmak üzere çeşitli dergilerde Fransız edebiyatından tercüme ettiği öyküleri bir seri halinde yayınlarak tercüme faaliyetlerinde de aktif rol almıştır.⁴⁰

İkinci dünya savaşına kadar Irak romancılığına genel olarak bakıldığında romantik akımın ve gerçekçi akımın öne çıktığı görülmektedir. Özellikle 1920'ler ve 30'larda Maḥmûd Aḥmed Seyyid'in ilk romanları romantizm ekolünün öncüsü olmuştur. 'Abdûlmecîd Luţfî'nin (1905-1992) pek çok hikâyesinde bu etki daha yoğun biçimde görülmektedir. Gerçekçi akım ise dönemin edebiyatına hâkim olan Rus ve Fransız eserlerin etkisiyle yaygınlaşmıştır.⁴¹

3.3. İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Irak'ta Roman (2003'e kadar)

Feydî'nin *İkâziyye'si* ile başlayan romanın doğuşu ve gelişimi serüveninde ikinci dünya savaşına uzanan bir dönemde en öne çıkan yazar Zünnûn Eyyûb

³⁶ Caiani - Cobham, *The Iraqi Novel Key Writers, Key Texts*, 7.

³⁷ et-Tâlib, *el-Fennu'l-kaşâşî fi'l-edebî'l-'Irâkiyyi'l-ḥadîş*, 92.

³⁸ Sa'îd, *Nazarât fî't-teyyârâtî'l-edebîyyeti'l-ḥadîşe fî'l-'Irâk*, 16; et-Tâlib, *el-Fennu'l-kaşâşî fi'l-edebî'l-'Irâkiyyi'l-ḥadîş*, 95.

³⁹ Sa'îd, *Nazarât fî't-teyyârâtî'l-edebîyyeti'l-ḥadîşe fî'l-'Irâk*, 20-22.

⁴⁰ İslam Batur, *Fuâd Et-Tekerlî ve Romancılığı* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 25.

⁴¹ Kâzım, "Muḳaddime li-dirâsâtî'r-rivâiyyeti'l-'Irâkiyye".

(1908-1996) olmuştur. Musul doğumlu Eyyûb, 1928 yılında Bağdat'ta öğretmen okulundan mezun olduktan sonra matematik öğretmenliği yaparken aynı zamanda edebiyat ile meşgul olmuştur. Edebî hayatına ve yayıncılığa İngilizceden yaptığı tercümelerle başlamıştır. 1933 yılında *el-Ehrâm* dergisinde ilk tercümesini yayınlamış daha sonra Gogol'un *Palto* hikâyesini tercüme etmiştir. *el-Mecelle* dergisinin editörlüğünü yaparak başladığı yayıncılık hayatına 1938-1944 yılları arasında baş editör olarak devam etmiştir. Aynı zamanda bu dergide çeşitli konularda kaleme aldığı hikâye dizilerini yayınlarak kısa öykünün gelişimine katkı sağlamış ve adını duyurmuştur.⁴²

Edebiyatçıların özellikle de hikâye ve roman yazarlarının siyâsî ve toplumsal olaylardan uzak durmaması gerektiğini savunan Eyyûb'un *ed-Duktûr İbrâhim (Doktor İbrahim)* adlı romanı, İngiliz sömürgeciliğinin Irak üzerindeki etkisini doğrudan ortaya koymakta ve siyasi olarak sola kayan toplumun gerçekliğini sunmaktadır. Romanın baş kahramanı olan İran asıllı bir babaya sahip İbrahim, eğitim için İngiltere'ye gider. Batı'nın etkisine kapılarak kendi milletinden uzaklaşır ve vatani olan Irak'ın kültürünü küçümser.⁴³ Orada İngiliz milliyetçi bir kadınla evlenir. Eğitimini tamamladıktan sonra babasının aracılığıyla Tarım Bakanlığı'nda bir iş bulduğu haberini alınca beraber Irak'a dönerler.⁴⁴ Bakanlıkta çalıştığı müddette devletin hazinesini kullanarak tanıdıklarına çeşitli hediyeler verirken kendisi de büyük bir servet biriktirir. Bu servetini Amerika bankalarına aktararak Amerikan vatandaşlığı alma talebinde bulunur ve isteğini kolaylıkla elde eder. Bu roman, yaklaşık dört yüz sayfalık hacmiyle Eyyûb'un en uzun eseri kabul edilir. Kötülüğün vücut bulmuş hali Dr. İbrahim karakteri ile ülkenin yozlaşmış yönetici sınıfını eleştirirken bir yandan da eğitim amacıyla Batıya giden gençlerin Irak'a döndüklerinde kültürlerinden nasıl uzaklaştığını da gözler önüne sermektedir.⁴⁵

1940'ların sonu ve 1950'li yıllarda ülkenin siyasi olarak çalkantılı olduğu bir döneme girilmiştir. Halk protestoları ve isyanlar gittikçe artmış ve birçok Iraklı yazarın sansürlenmesiyle veya hapsedilmesiyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla siyasi olaylar sebebiyle bu dönemde romancılık duraklayacak seviyede olumsuz etkilenmiştir. Nitekim 1939'da 1948 yılına kadar Eyyûb'un *ed-Duktûr İbrâhîm*, 'Abdülhak Fâdîl'in (1911-1992) *el-Mecnûnân (İki Deli, 1939)* ve Eyyûb'un ikinci romanı *el-Yedu ve'l-'Arđu ve'l-Mâ' (El, Toprak ve Su, 1948)*

⁴² Sa'îd, *Nazarât fî't-teyyârâtî'l-edebîyyeti'l- hadîse fî'l-'Irâk*, 27.

⁴³ İbrahim'in şu cümlesi bu tavrının seviyesini açıkça ortaya koyar: "Derimi döküp İngilizler gibi beyaz deriyle değiştirmeyi ne kadar isterdim." bk.Bahoora, "Iraq", 253.

⁴⁴ Romanın ana karakteri İbrâhîm, Irak'ın Batı eğitilmiş elitinin fırsatçılığının bir karikatürüdür ve lisansüstü eğitimini Amerika Birleşik Devletleri'nde alan ve kariyeri boyunca Irak'ta çok sayıda hükümet görevinde bulunan Iraklı siyasetçi Muhammed Fâdîl Cemâlî'ye dayandığı düşünülmektedir. bk.Bahoora, "Iraq", 253.

⁴⁵ Sa'îd, *Nazarât fî't-teyyârâtî'l-edebîyyeti'l- hadîse fî'l-'Irâk*, 35.

romanları dışında öne çıkan bir roman yazılmamıştır.⁴⁶

Bu dönemde romanın zayıflaması özellikle Abdülmelik Nûrî (1921-1989), Şâkir Hâşbâk (1930-2018) ve Fuâd Tekerlî (1927-2008) gibi yazarların öncülük ettiği kısa öykünün öne çıkmasını sağlamıştır.

Altmışlı yıllara gelindiğinde ise Irak romanının büyük ölçüde olgunlaştığı hatta kimi eleştirmenlere göre sanatsal romanın miladı kabul edildiği görülür. Bu gelişimde Gâ'ib Tu'mah Fermân (1927-1990)'ın etkisi oldukça fazladır.⁴⁷ Bağdat'ın yoksul bir mahallesinde dünyaya gelen Fermân, II. Dünya Savaşı'nın hâkim olduğu bir ortamda büyümüş olsa da Batı ve Rus edebiyatını takip etmiştir. 1947'de Kahire'ye giderek orada edebiyat eğitimi almış, bir yandan da çeşitli gazetelerde ve dergilerde makaleler ve kısa öyküler yayımlamıştır. Orada kültürel ortamın bir parçası olması ona Necîb Maḥfûz gibi önemli şahsiyetlerle bir arada bulunma imkânı sağlamıştır. 1951'de Bağdat'a dönmüş ancak üç yıl sonra çalıştığı gazete hükümet tarafından kapatılınca önce Beyrut'ta bir süre öğretmenlik yapmış, ardından Şam'a gitmiştir. Bu esnada ilk öykü derlemesini yayımlamıştır. Bir süre Çin'de haber ajansında çalıştıktan sonra Irak'a dönme imkânı bulmuş ve sürgün döneminde yaşadığı zorlukları anlattığı ikinci öykü derlemesini burada yayımlamıştır. Ancak kısa bir süre sonra siyasi baskılar sebebiyle sürgüne zorlanmış ve ölümüne kadar yaşayacağı Rusya'ya gitmiştir. Orada bir yandan Tolstoy, Dostoyevski, Çehov ve Puşkin gibi yazarların kitaplarını Arapçaya çevirirken bir yandan da hem kendi gelişiminin hem de Irak romanının zirvesi olan *en-Naḥle ve'l-cîrân* (*Hurma Ağacı ve Komşular*-1965) adlı ilk romanını yayımlamıştır.⁴⁸

en-Naḥle ve'l-cîrân, İkinci Dünya savaşı sırasında İngiliz işgali altındaki Bağdat'ın yoksul mahallerindeki insanları dört ana kahraman üzerinden kurgulayarak savaşın Irak'taki etkilerini anlatır. Söz konusu romanın gerek konusu gerek seçtiği karakterlerin gerçek insanları temsil etmesi gerek de gerçek sokaklara ve meydanlara referanslar içermesi yönüyle gerçekçi bir roman (*rivâye vaḳ'iyye*) olduğu söylenebilir. Romanın ana kahramanları; altı yıldır dul olan ve geceleri bile ekmek pişirecek kadar çok çalışmak zorunda kalan Selîme, onun yirmili yaşlarda işsiz üvey oğlu Hüseyin, görücü usulü bir evlilikten kaçan sevgilisi Tumâddur ve Selîme'nin ölen kocasının arkadaşı ve daha sonra kendisiyle evlenen Mustafâ'dır.⁴⁹

Fermân, *en-Naḥle ve'l-cîrân*'da diyalog ve çoksesliliği başarılı bir şekilde kullanmasının yanı sıra sembolizmi de başarılı biçimde işlemiştir. Romanın ana

⁴⁶ Batur, *Fuâd Et-Tekerlî ve Romancılığı*, 38.

⁴⁷ Zeyneb 'Abdürriḡâ 'Alî, "Tedâḥlül'l-fünûn fi'r-rivâyeti'l- 'Irâkiyye rivâyetü en-Naḥl ve'l-cîrân li'r-rivâiyyi Gâ'ib Tu'mah Fermân ünmûzecen", *Mecelletü el-Câmi'a el-'Irâkiyye* 52/1 (2021), 231-242.

⁴⁸ Caiani - Cobham, *The Iraqi Novel Key Writers, Key Texts*, 74.

⁴⁹ et-Tâlib, *el-Fennu'l-kaşâfi fi'l-edebi'l-'Irâkiyyi'l-ḥadiş*, 334.

kahramanı Selîme'nin bahçesindeki *en-Naḥle* (hurma ağacı) pek çok sahnede olaylara şahit olmasıyla okuyucunun karşısında durmaktadır. Zaman zaman romanın karakterlerinden biri gibi tasvir edilmiş ve kişileştirilmiştir. Hurma ağacı bazen “yalnızlık” kaderinde Selîme'nin ortağı ve onu tek bekleyen ve karşılayan olmuş, bazen de oğlu Hüseyin'in yaptığı hırsızlıkların tek şahidi olmuştur. Nitekim Fermân, 'Abdurrahman Münîf (1933-2004)'in son derece sembolik biçimde toplumsal eleştiri sunan romanı *el-Eşcâr ve igtîyâlû Merzûk (Ağaçlar ve Merzuk Cinayeti-1973)*'a yazdığı önsözde ağaçların çok derin sembolik anlamlar taşıdığını ve söz konusu romanda bolluk, bereket ve gelişmeyi simgelediğini ifade eder. *en-Naḥle*'de simgesel olarak kullanılan hurma ağacının ise dayanıklılığı ve dirençli olması yönüyle fakir halka veya Irak halkının devrimci yapısına benzetildiği yorumları yapılmıştır. Fermân'ın diğer romanlarında da hurma ağacını sembol olarak öne çıkardığı ve onun derin anlamına atıfta bulunduğu dikkat çekmektedir.⁵⁰

en-Naḥle'de öne çıkan bir diğer mesele, dönemin kadınlarıyla ilgili yaptığı tespitlerdir. Baş karakter Selîme de dahil olmak üzere bütün kadın karakterler cahil, fakir, umutsuz ve dış dünyadan kopuk kimseler olarak resmedilmiştir. Bu da yazarın sunduğu toplumsal eleştirilerden biridir.

Fermân'ın ikinci romanı *Ḥamsetü Eşvât (Beş Ses-1967)* 1950'li yıllarda Bağdat'ta yaşayan eğitimli beş arkadaşın siyasi çalkantılar ve krizler karşısında yaşadığı hayal kırıklıklarına yoğunlaşmaktadır. Orta sınıf entelektüelleri temsil eden bu beş sesin gerçek kişileri temsil ettiği söylenir.⁵¹ Roman, dönüşümlü olarak bu beş karakterin bakış açısının hâkim olduğu modern bir anlatı tekniğine sahiptir. Ana kahramanlardan İbrâhîm, idealist bir gazeteci olarak öne çıkar; Şerîf, işsiz ve çapkın bir aylaktır; Abdülhâlik, devlet memuru ve tutkulu bir roman yazarıdır; Hâmid, evli ve çocuklu olduğunu gizleyen bir banka çalışanıdır. Roman boyunca, siyaset ve kişisel ilişkiler arasındaki güç dinamikleri sıklıkla vurgulanır. Hikâyenin sonunda, hükümet doğrudan müdahale ederek İbrâhîm'in gazetesini kapatır ve Abdülhâlik'i görevinden alır. Hâmid'in sinir krizi geçirmesi ve Şerîf'in aşkı tarafından reddedilmesiyle roman sonlanır. Fermân *en-Naḥle*'de fakir halkın ve alt sınıfın sorunlarına odaklanırken bu romanında burjuvazinin özgürlüklerin kısıtlanması ve çökmüş ekonomi karşısında yaşadığı krizi ön planda tutmaktadır.⁵²

⁵⁰ Üsâme Celâl, *Gâ'ib Tu'mah Fermân el-hâdır fı'z-zâkiratî'z-zehebiyye* (Umman: Dâru Ezmine, 2009), 30.

⁵¹ Saîd (ilk ses): Fermân'ın kendisi; İbrâhîm (ikinci ses): el-Ehâli gazetesinin editörü (Fermân'ın 1950'lerin başında çalıştığı muhalif gazete) Abdülmecîd; Şerîf (üçüncü ses): şair Hüseyin Merdân (1927-72); Abdülhâlik (dördüncü ses): Abdülmelik Nûrî; Hâmid (beşinci ses): Muhammed Hüseyin el-Hindâvî. bk. Caiani - Cobham, *The Iraqi Novel Key Writers, Key Texts*, 119.

⁵² Celâl, *Gâ'ib Tu'mah Fermân el-hâdır fı'z-zâkiratî'z-zehebiyye*, 46.

Fermân, daha sonra yayınladığı bir dizi romanla (*el-Meĥâd* (Doğum Sancısı-1973), *el- Kurbân* (Kurban-1975), *Ẓilâl 'ale'n-nâfize* (Penceredeki Gölge-1979), *'Âlâmü's-seyyid Ma'rûf* (Marûf Bey'in Acıları-1980), *el-Mürtecâ ve'l-müeccel* (Umulan ve Ertelenen-1986), *el-Merkeb* (Gemi-1989) Irak romancılığında önemli bir yer edinmiştir.

Aynı dönemde Irak romanının gelişimine katkı sağlayan bir diğer yazar şüphesiz Fuâd et-Tekerlî'dir. Tekerlî 1927 yılında Bağdat'ta orta sınıf bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, 1949'da Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuş ve Irak yargı sisteminde çeşitli görevler almıştır. 1960 yılında ilk romanı *el-Vechü'l-âĥar* (Öteki Yüz)'ü Bağdat'ta yayımladı. Edebi çevrede ilgi ve beğeniyle karşılanan yazar, pek çok öykü ve tiyatro eserinden sonra 20.yüzyılın önemli Arap romanlarından biri olan *er-Rac'u'l-be'îd* (İmkansız Dönüş-1980) adlı romanını yayımladı. Bu roman, çağdaş Arap edebiyatında çoklu (çok sesli) anlatıya sahip romanların en iyi örneklerinden kabul edilmektedir. Bu özelliğiyle yazarın diğer eserlerinden ayrılan bu romanı, zamanı ve mekânı ustaca tasvir etmesinin yanında olayları karakterlerin perspektifinden yansıtarak hikâyenin akıcılığını sağlamıştır.

1961-1963 yılları arasında, aynı ailenin dört kuşağının yaşadığı iki katlı geleneksel bir Bağdat evinde geçen roman, mevcut rejimin çöküşü ve diktatörlüğün yükselişi arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktadır. Bir diğer ifadeyle, 1963 yılında Irak'ta Kâsım rejiminin Baas darbesiyle devrilmesi arka planında Bağdatlı orta sınıf bir ailenin yaşadığı çeşitli sıkıntıları anlatmaktadır. Ailenin üçüncü kuşağı olan Münire karakterinin yeğeni Adnan tarafından tecavüze uğraması romanın merkezindeki olaylardan biridir. Münire tecavüzün utancından kurtulmayı umarak yaşadığı kasaba olan Bakuba'dan Bağdat'a amcasının evinde kuzenlerinin yanına sığınır fakat Baasçı karakter olarak kurgulanan Adnan'dan ve tehditlerinden kurtulamaz. Genel olarak Arap romanında sıklıkla işlenen bir tema olan kadınların bekareti ve namus meselesi, Münire'nin yaşadığı talihsiz olay üzerinden sosyal ve psikolojik yansımaları ile travmatik sonuçları üzerinden ele alınmıştır.⁵³

Romanın ismi, inanmayanların yeniden dirilme konusunda şüphe etmelerinden bahseden Kur'ân ayetinden mülhemdir.⁵⁴ Romanın yazımı on bir sene sürmüş, 1977 yılında Bağdat'ta tamamlanmış ancak 1980'de yayınlanabilmiştir. Yazarın en önemli eserlerinden sayılan roman, Irak romancılığında da oldukça önemli bir yerde durmaktadır. Ayrıca İngilizce, Fransızca, İspanyolca ve Hırvatçaya çevrilmiştir.⁵⁵

Tekerlî, 1995 yılında yayımladığı *Ĥâtemu'r-Reml* (Kumdan Yüzük)'de ana karakter Hâşim üzerinden Irak toplumunun siyasi sorunlarını işlemektedir.

⁵³ Caiani - Cobham, *The Iraqi Novel Key Writers, Key Texts*, 219.

⁵⁴ bk. Kâf 50/3.

⁵⁵ Batur, *Fuâd Et-Tekerlî ve Romancılığı*, 96.

Hâşim, dokuz yaşında annesini kaybeden sonrasında da kendini boşlukta hissederek hayatla doğru bir ilişki kuramayan, hayattan pek bir beklentisi olmayan melankolik bir karakterdir. Evlenmeye karar veren ancak evleneceği gün düğününe gitmek yerine annesinin mezarına giden Hâşim, sosyal hayatında da yalnızdır. Roman, onun yalnız başına yaptığı bir yolculukta suikasta uğrayarak ölmesiyle trajik biçimde sonlanır. Eserde psikolojik anlatım ön plandadır. Detaylı mekân tasvirleri ve felsefi çıkarımların olduğu roman, türünün seçkin örneklerinden biri kabul edilmektedir.⁵⁶

Yazarın bir diğer romanı, 1996 yılında Tunus'ta yazdığı *el-Meserrât ve'l-Evcâ' (Sevinçler ve Acılar)*, 1998'de basılmıştır. Dört bölüme ayrılan roman, yazarın diğer eserlerinde olduğu gibi Bağdat ve çevresinde cereyan etmektedir. 1910-1980 yılları arasında Irak'ta yaşanan olayları bir aile üzerinden anlatır. Irak'ın eğitilmiş kesimini temsil eden entelektüel baş karakter Tevfik'in yaşamı, mutsuz bir evlilik yapması, iş hayatındaki başarısızlıklar sonucu karamsarlığa kapılması ve ülkenin içinde bulunduğu durumdan dolayı gittikçe yalnızlaşması hikâyesinin ana eksenini oluşturur. Roman, Tevfik'in yaşadığı zorluklardan kurtulması ve yeni bir hayata başlamasıyla son bulur.

Ellili yıllarda öne çıkan bir diğer yazar Mehdi 'isâ es-Şaqr (1927-2006)'dır. 1940'ların sonunda çeşitli dergilerde kısa öyküler yayımlayarak başladığı edebiyat hayatında 1954'te *el-Edîb* dergisinde yayımladığı ilk öykü serisi *Mücrimûn tayyibûn (İyi Suçlular)* ile tanınmaya başlamıştır. Abdülmelik Nuri ve Fuâd et-Tekerli gibi yazarların dikkatini çeken Şaqr, onlar gibi didaktizm ve romantizmden uzaklaşarak teknik yenilikleri denemiş; iç monolog ve ikinci şahıs anlatımı başta olmak üzere yeni yöntemler kullanmıştır. Kısa öyküleri dışında yedi roman yayımlamıştır. Yayımlanmış ilk romanı, *eş-Şâhide ve'z-zencî (Şahit ve Zenci-1987)* toplumsal çatışmayı özellikle de kadınlara yapılan adaletsizliği gerçekçi betimlemelerle ortaya koymuştur. Irak'ın 1940'lardaki tarihinden bahseden ve Amerika'nın Basra'yı işgalinin karanlık yönünü gözler önüne seren yazarın yenilikçi üslubunu ustaca ortaya koyduğu görülmektedir. Yazarı diğer romanları, *Eşvâku Tâiri'l-Leyl (Gece Kuşunun Özlemleri-1995)*, *Şurâhu'n-Nevâris (Martıların Çığıltısı-1997)*, *eş-Şâtiü' ş- Şânî (Öteki Kıyı-1998)*, *Riyâh Şerkiyye Garbiyye (Doğu-Batı Rüzgarları-1998)*, *Beyt 'alâ Nehri Dicle (Dicle Nehri Üzerinde Bir Ev-1992'de yazıldı, 2006'da yayımlandı)* ve *'İmraetü'l- Gâib (Kayıp Adamın Karısı-2004)*'dir.⁵⁷

İkinci dünya savaşından sonra Batı ülkeleri ile temasa geçmenin de etkisiyle ilerleme kaydeden genelde edebiyat özelde romancılık, 1979'da Saddam Hüseyin'in iktidara gelmesiyle birlikte sert siyasi koşulların baskısı altında

⁵⁶ Ekrem Lamci, *Fuâd Et-Tekerli'nin Romanlarında Irak'ta Sosyal Hayat* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 100.

⁵⁷ Caiani - Cobham, *The Iraqi Novel Key Writers, Key Texts*, 161.

sansüre maruz kaldı ve bu dönemde savaş propagandası yapan edebî üsluptan uzak romanlar yazıldı. 1991’de Saddam’ın Kuveyt’i işgali ile Irak harap edici bir savaşa maruz kaldı. Ülkede açlık, yoksullaşma, salgın hastalıkların yanında orta sınıfın ülkeyi terk etmesi sorunu da baş gösterdi.

Sonuç

Modern dönemde ilk roman çalışmaları, Harîrî, el-Hamadânî ve Muveylîhî’nin ortaya koyduğu makâme türü eserlerin devamı şeklinde gerçekleşmiştir. Nâşîf el-Yâzicî’nin Harîrî’yi taklit ettiği *Mecma’u’l-Bahreyn* adlı eseri, Fâris eş-Şidyâk’ın makâme türünde yazdığı *es-Sâk ‘ale’s-sâk fîmâ hüve’l-fâryâk* adlı eseri ilk roman çalışmalarına örnek gösterilmektedir. Lakin edebiyat eleştirmenleri, gerçek anlamda ilk roman çalışmasının Muhammed Hüseyin Heykel’in yazdığı *Zeyneb* adlı roman olduğu hususunda hemfikirdir. Roman, olduğu toplumun değerlerini taşıyan bir kültür atlasıdır. Bu sebeple farklı ülkelerde farklı konularda ele alınmıştır.

Mısır, kısa öykücülükte ilk eserin yayımlandığı, ilk romanın yazıldığı ve Nobel edebiyat ödülünün kazanıldığı ülke olması hasebiyle roman sanatında da öncü ülke konumundadır. Lübnan ise siyasi çekişmeler ve göç sebebiyle roman sanatında kendini geç göstermiştir. İlk eserler edebî zevkten yoksun, halkın eğitim seviyesini yükseltmeye yöneliktir. Çoğunlukla da tarihsel romancılık da eserler verilmiştir. Corcî Zeydân’ın, *‘Azrâ’ü Kureys* adlı eseri bu türde yazılan romana örnek teşkil etmektedir. Suriye’de, 1930’lu yıllarda çıkan roman sanatında ilk aşamada romantik roman sonraki aşamalarda ise gerçeklik akımı yaygınlık göstermiştir. Filistin’de roman sanatında, başlangıçtan beri Filistin davası işlenmiştir. Ürdün’de roman sanatı geç ortaya çıkmış ve bu alanda çok fazla çalışma yapılmamıştır. Suudi Arabistan’da ise eğitim reformunun geç gelişmesi, roman sanatının da geç gelişmesine sebebiyet vermiştir. Çoğunlukla toplumsal konulara, siyasi ve düşünsel gelişmelere yer vermiştir. Kuzey Afrika bölgesinde bulunan Arap ülkelerinde ilk roman Tunuslu ‘Ali ed-Dû’acî tarafından kaleme alınan *Cevle beyne hânâtî’l-bahri’l-esved* adlı romandır. Bu ülkeler, roman sanatında çoğunlukla Fransız yazarlardan etkilenmiştir.

Irak’a gelince roman sanatı Irak’ta diğer Arap ülkelerine kıyasla daha geç ortaya çıkmıştır. Oysaki bu ülke tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ilmi ve kültürel anlamda ev sahipliği yapmıştır. Modern Arap edebiyatında bu kadar geç kalmasının sebebi ise siyasi problemlerdir. Irak’ta roman, ilk aşamada makâme türünün bir geleneği olarak devam etmiştir. Gerçek anlamda ilk nesir çalışması, Süleymân Feydî’nin *er-Rivâyetü’l-Îkâziyye* adlı eseridir. Makâme türünün etkileri gözlemlenmektedir. Feydî, eserini görgü kuralları, vatan sevgisi gibi konularda yazmış halkı eğitip kültürel anlamda zenginleştirmeyi hedeflemiştir.

Irak'ta modern edebiyat alanında öncü isimlerden biri de Maḥmûd Aḥmed es-Seyyid'dir. Seyyid, *fî Sebîli'z-zevâc* adlı eseriyle roman sanatındaki ilk çalışmayı gerçekleştirmiştir. Seyyid, romanında doğudaki evlilik sorununa değinerek toplum geleneklerini eleştirmiş ve kadın haklarını savunmuştur. Seyyid, eserlerinde sosyal sınıf, sömürü, toplumsal gerçekleri gibi konulara yer vermiştir. Başlangıçta yazdığı eserler her ne kadar içerik bakımından zengin olsa da edebi zevkten yoksundur. Eserlerinde dil ve yazım hataları bulunmaktadır. Lakin sonraki eserlerinde kendisini geliştirmiştir. *Celâl Hâlid* adlı romanı bunu kanıtlar niteliktedir. Bu dönemde yazılan eserler iki dünya savaşı arası Irak edebiyatı başlığı altında değerlendirilmiştir. İkinci dünya savaşı sonrasında ise Zünnûn Eyyûb, Gâ'ib Tu'mah Fermân ve Fuâd Tekerlî gibi isimler önemli rol oynamış ve roman sanatını geliştirmişlerdir. Ta ki 1979 yılında Saddam Hüseyin iktidara geçince romanlar siyasi baskı altında kalmış ve sansüre maruz kalmışlardır.

Irak savaşlar, siyasi çalkantılar ve iktisadi durumlar sebebiyle kadim kültür mirası ve görkemli geçmişine rağmen modern Arap edebiyatı alanında beklenen gelişimi gösterememiştir. Edebiyatçılar, yaşam kaygısı ve siyasi problemler sebebiyle ancak gerçekçi romanlar yazıp dönemin olaylarını aktarabilmiş, farklı alanlarda eserler kaleme alamamışlardır. Özellikle bazı dönemlerde uygulanan ambargolar eserlerini özgürce yayımlamalarına engel olmuştur. Tüm bu gelişmeler Irak'ta yaşayan her ferdi etkilediği gibi toplumun ayrılmaz parçası olan edebiyatı da olumsuz etkilemiştir.

Kaynakça

- Arslan, Adnan. "Modern Arap Romanı ve Siyaset İlişkisi Bağlamında 'Şakkatu'l-Hurriye' Romanı". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2018), 140-162.
- Bahoor, Haytham. "Iraq". *The Oxford Handbook of Arab Novelistic Traditions*. ed. Wail S. Hassan. New York: Oxford University Press, 2017.
- Batur, İslam. *Fuâd Et-Tekerlî ve Romancılığı*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Caiani, Fabio - Cobham, Catherine. *The Iraqi Novel Key Writers, Key Texts*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013.
- Celâl, Üsâme. *Gâ'ib Tu'mah Fermân el-hâdır fî'z-zâkiratî'z-zehebiyye*. Umman: Dâru Ezmine, 2009.
- Coşkun, Tuğçe. *Oluşum romanına üç örnek: El Secreto de las Fiestas, Días de Reyes Magos, Cevdet Bey ve Oğulları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Daş, Fuat. "İraklı Yazar Maḥmûd Aḥmed Es-Seyyid'in Beddâi El-Fâyiz Adlı Öyküsünün Tahlili". *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Uluslararası Filoloji Ve*

Çeviribilim Dergisi 2/2 (2020), 199-213.

Ebû Zeyd, Sâmî Yûsuf. *el-Edebu'l-'Arabî el-ḥadîs (en-Nesr)*. 1 Cilt. Ürdün: Daru'l-Masîra, 1. Basım, 2015.

Edhem, İsmail - Nâcî, İbrahim. *Tevfîk el-Hakîm*. Kahire: Müessesetü'l-Hindâvî li't-Ta'lim ve's-Sekâfe, 2. Basım, 2011.

Er, Rahmî. *Bedîu'z-Zamân El-Hemezânî ve Makâmeleri*. Ankara: Hece Yayınları, 2020.

Fâḥûrî, Ḥannâ. *el-Câmi' fî târîḥi'l-'edebî'l-'Arabî el-Edebü'l-ḥadîs*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1. Basım, 1986.

Hâfız, Sabrî. "Modern Arap Kısa Öyküsü I". çev. Azmi Yüksel. *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 3/10 (2003), 76-96.

Hamadânî, Sâlim - Aḥmed, Fâik Mustafa. *el-Edebu'l-'Arabî el-ḥadîs, Dirâstu fî şî'rihi ve nesrihi*. 1 Cilt. İran: Dâru Zeyne'l-'Abidîn, 1. Basım, 2014.

Kaya, Derya. *Modern Tunus Edebiyatında Kısa Öykü ve 'Alî ed-Dû'âcî (1909-1949)'nin Sehirtu minhu Ellayâlî Adlı Öykü Koleksiyonunun Tahlili*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Kâzım, Necm 'Abdullah. "Muḥaddime li-dirâsâti'r-rivâiyyeti'l-'Irâqiyye". *el-Eḫlâm*, 159-173.

Lamci, Ekrem. *Fuâd Et-Tekerlî'nin Romanlarında Irak'ta Sosyal Hayat*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Sa'îd, Cemîl. *Nazarât fî't-teyyârâti'l-'edebîyyeti'l-ḥadîse fî'l-'Irâq*. Ma'hedü'd-dirâsâti'l-'Arabîyyeti'l-'alemiyye, 1954.

Tâlib, Ömer et-. *el-Fennu'l-kaşâşî fî'l-'edebî'l-'Irâqiyyi'l-ḥadîs*. Bağdat: Mektebetü'l-Endelûs, 1971.

Teymûr, Maḥmûd . *Nüşû'u'l-kışşa ve tetavvuruhâ*, 1936.

Ürün, Ahmet Kazım. *Modern Arap Edebiyatı*. İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2. Basım, 2018.

Yazıcı, Hüseyin. "Hikâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 17. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.

'Abdürriḡâd 'Alî, Zeyneb. "Tedâḥulü'l-fünûn fî'r-rivâyeti'l-'Irâqiyye rivâyetü en-Naḥl ve'l-cîrân li'r-rivâiyyi Gâ'ib Tu'mah Fermân ünümûzecen". *Mecelletü el-Câmi'a el-'Irâqiyye* 52/1 (2021), 231-242.

